

О‘ЗБЕКISTONNING QURG‘OQCHIL HUDUDLARIDA TARQALGAN DORIVOR O‘SIMLIKLAR

*Mashrabjonova Maftuna Umidjon qizi
Miraliyeva Xabiba Mirruslan qizi
Toshkent davlat agrar universiteti*

Annotatsiya. Ushbu maqolada O‘zbekistonning cho‘lli zonalarida tarqalgan dorivor o‘simliklar tavsiflangan va ularning tibbiyotdagi ahamiyati yoritib berilgan.

Kalit so‘z va iboralar: ferula foetida, amaranthaceae, Brassicaceae, boraginaceae, artemisiya, tamarix, suvo‘tlar.

Абстрактный. В данной статье описаны лекарственные растения, распространенные в пустынной зоне Узбекистана, и объяснено их значение в медицине.

Ключевые слова и фразы: ферула foetida, амарантовые, капустные, борагиновые, полынь, тамарикс, водоросли.

Abstract. This article describes the medicinal plants distributed in the desert zones of Uzbekistan and explains their importance in medicine.

Key words and phrases: ferula foetida, amaranthaceae, brassicaceae, boraginaceae, artemisia, tamarix, algae.

Tadqiqotlar davomida 12 ta ko‘p bolali oilalar tahlili o‘tkazildi. Bu oilalardagi turlar soni 13 dan 73 gacha bo‘lgan. Amaranthaceae oilasi eng ko‘p turlardan iborat bo‘lib, 73 ta. Bu holat O‘rta Osiyoning qurg‘oqchil hududlari uchun xosdir, chunki bu oila vakillari sho‘r va sho‘r yerlarda o‘shigga yaxshi moslashgan. qurg‘oqchil erlar. Keyingi eng ko‘p vakil qilingan oilalar 62 turga ega Asteraceae edi; 34 turga ega fabaceae; 27 turga ega Brassicaceae; 26 turga ega poaceae; 25 turga ega polygonaceae; 18 turga ega boraginaceae; 15 turdagi apiaceae; 14 turga ega konvolvulaceae; va Ranunculaceae, Caryophyllaceae va Lamiaceae, har biri 13 turdan iborat. Bu oilalar umumiy turlarning 62,94% ni tashkil qiladi.

Qolgan oilalar umumiy sonining 37,06 foizini tashkil etdi. Ixioliriaceae, Elaeagnaceae, Cucurbitaceae, Dryopteridaceae, Juncaginaceae, Utricaceae, Portulacaceae, Verbenaceae, Hippuridaceae, Mazaceae, Primulaceae, Araceae, Vitaceae va Biebersteini oilalari faqat bitta tur bilan ifodalangan.

Tadqiqotlar davomida dorivor o‘simliklarning jinsi bo‘yicha tahlili o‘tkazildi. Mintaqada eng ko‘p tarqalgan 17 ta dorivor o‘simlik avlodi aniqlandi. Har bir turdagi turlar soni beshdan o‘n oltigacha bo‘lgan, eng ko‘p sonli turlar Artemisia uchun

aniqlangan. ¹Keyingi eng ko'p ifodalangan avlod to'qqiz turga ega Tamarix edi; Anabasis, Astragalus, Atriplex va Calligonum, har biri sakkiz turga ega; Ferula, Cuscuta va Haplophyllum, har biri etti turga ega; Ranunculus, Amaranthus, Lepidium va Suaeda, har biri olti turga ega; va Zygophyllum, Bassia, Centaurea va Limonium, har biri besh turga ega.

Artemisiya vakillari O'zbekistonning qurg'oqchil hududlarida keng tarqalgan. Bu tur O'zbekiston florasida tarqalgan 39 turni o'z ichiga oladi va bu turlar asosiy efir moyli o'simliklar hisoblanadi. Shu bilan birga, bu turlar chorva uchun asosiy ozuqa hisoblanadi. Artemisia diffusa, A. turanica, A. sogdiana O'zbekistonning qurg'oqchil rayonlarida katta maydonlarni tashkil etadi.

Tamarix turlari qurg'oqchil hududlarning suv-botqoq erlarida, shuningdek, namlik saqlanib qolgan joylarda ko'p. Ular tashqi muhitga va sho'r yerlarda o'sishga ham moslashgan. Ushbu turning vakillari ham sovuqqa chidamli hisoblanadi. Mahalliy aholi vakillarining fikriga ko'ra, ushbu toifadagi turlar juda ko'p asal sharbatini o'z ichiga oladi.

Ferula vakillari Markaziy Osiyo mamlakatlarida ham an'anaviy tarzda keng qo'llaniladi. Bu o'simliklar, asosan, ichki kasalliklarni davolash uchun keng qo'llaniladi. O'zbekistonning qurg'oqchil hududlarida bu turning yettita dorivor turi o'sadi. Ba'zi yillarda ular o'simlik qoplamida ustunlik qiladi.

Calligonum turlari cho'lda ham keng tarqalgan va ko'plab xususiyatlarga ega. Xususan, ular cho'llanishga qarshi kurashda, shuningdek, dorivor maqsadlarda keng qo'llaniladi.

O'zbekiston florasida 171 oilaga mansub 1002 turkumga mansub 4500 dan ortiq tomirli o'simliklar mavjud.² O'zbekistonda suvo'tlarning 4000 dan ortiq, zamburug'larning 2000 dan ortiq turlari ham uchraydi. O'simlik dunyosida o'simlik o'simligi (600 tur), fabaceae (450 tur), poaceae (>250 tur), brassicaceae, Lamiaceae, rosaceae, boraginaceae va apiaceae o'simliklari ustunlik qiladi.

Tadqiqot davomida O'zbekistonning qurg'oqchil hududlari uchun umumiy bo'lgan o'simliklar o'rganildi. Bu turlar mintaqaning aksariyat hududlarida keng tarqalgan va katta maydonlarni egallaydi. Mintaqada Peganum harmala L., Capparis spinosa L., Ferula foetida (Bunge) Regel, Glycyrrhiza glabra L., Alhagi pseudalhagi, Lagochilus inebrians Bunge, Xanthium strumarium L., Silybum marianum (L.) Ocanno L. Gaerdom, Ziziphora tenuior L., Cichorium intybus L. turlari katta maydonni egallagan va qadimdan mahalliy aholi tomonidan muntazam foydalanilgan.

¹ Tahraoui, A.; El-Hilaly, A.J.; Israili, Z.S.; Lyoussi, B. Ethnopharmacological survey of plants used in the traditional treatment of hypertension and diabetes in south-eastern Morocco (Errachidia province). J. Ethnopharmacol. 2007, 110, 105–117. [Google Scholar] [CrossRef]

² Yang, L.; Abduraimov, O.; Tojibaev, K.; Shomurodov, K.; Zhang, Y.-M.; Li, W.-J. Analysis of complete chloroplast genome sequences and insight into the phylogenetic relationships of Ferula L. BMC Genom. 2022, 23, 643. [Google Scholar] [CrossRef]

Tadqiqot davomida tabiblar, oqsoqollar, chorvadorlar va dorivor o'simliklardan foydalangan holda shifolash tajribasiga ega bo'lgan aholi bilan yarim tizimli suhbatlar o'tkazildi. Alhagi pseudalhari mintaqada keng tarqalgan. O'simlikdan katta miqdorda asal olish mumkin. Bu tur O'zbekistonda may-sentyabr oylarida gullaydi. Chorvachilik uchun ham o'simlik mevasi yaxshi ozuqa hisoblanadi. Mahalliy tibbiyotda ichki kasalliklarni davolashda, shuningdek, quyosh nuri ta'siridan himoya qilish uchun yaxshi damlamalarni tayyorlashda qo'llaniladi.

Glycyrrhiza glabra, asosan, Xorazm va Qoraqalpog'iston, O'zbekiston viloyatlarida tarqalgan. Bu tur sho'rlangan tuproqlarga chidamli bo'lib, asosan suv havzalariga yaqin joyda, shuningdek namlik yuqori bo'lgan joylarda tarqalgan. Turlar asosan er osti suvlari yaqin bo'lgan joylarda yaxshi o'sadi. Uning yer osti qismidan mahalliy aholi juda keng foydalanadi. Zamonaviy tibbiyotda tegishli dori-darmonlarni olish uchun glyciram, glycirama, lycvirton va flakarbin keng qo'llaniladi. Mahalliy aholi o'simlikni siydik va yo'tal kasalliklari uchun ishlatishadi.

Peganum harmala minglab kasalliklarni davolash uchun shifobaxsh o'simlik sifatida ishlatiladi. O'zbekistonning qurg'oqchil hududlarida ko'p uchraydi. O'simlik turli xil ekologik sharoitlarga moslashgan. Hatto cho'llarning tanazzulga uchrashi natijasida bu turning turlari kengaydi. Bu tur botqoq erlarda ham uchraydi. Uning tarkibida ko'p miqdordagi alkaloidlar mavjud. Shuningdek, u ichki kasalliklarni davolashda keng qo'llaniladi. Poyasi bir necha asrlar davomida mahalliy aholi tomonidan keng qo'llanilgan. Markaziy Osiyoning barcha mamlakatlarida keng qo'llaniladi. Urug'lar yiring, tish og'rig'i, terlash va oshqozon-ichak tizimi kasalliklarini davolashda va grippning oldini olishda foydalanishga imkon beruvchi xususiyatlarga ega.

Tojikistonda (O'zbekiston bilan chegaradosh) o'simlikning yonishi natijasida hosil bo'ladigan tutun shollarni davolash uchun ishlatiladi. Barglari shishishni davolash uchun mo'ljallangan dori sifatida ishlatiladi. Ilmiy tibbiyotda o'simlikning yer usti qismi ishlatiladi. Uning urug'lari o'simlik alkaloidlarining 3,5-6,0% ni o'z ichiga oladi; 60% garmalin; Garminning 30%; oz miqdorda garmalol, peganin va deoksiriboza; va o'simlikdagi 1,5-3% alkaloidlarni o'z ichiga olgan o'simlikning peganin (vasicina) va vasitsinonlarning 60%.

Keyingi yillarda Ferula foetida qo'riqxonasini aniqlash va undan foydalanish bo'yicha O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Botanika instituti olimlari tomonidan ham katta ishlar amalga oshirildi. Ushbu turning 4-5 yoshli o'simliklari shira bilan yaxshi kurashadi. O'simlik monokarp bo'lib, hayotida faqat bir marta gullaydi. O'zbekiston bo'ylab asosan qumloq tuproqlarda keng tarqalgan. Bu o'simlikdan tayyorlangan o'simlik qaynatmasi og'riq qoldiruvchi va tinchlantiruvchi xususiyatlarga ega. O'simlik tarkibida efir moyi ham mavjud. Bundan tashqari, yosh bolalarda foydalanish uchun ushbu o'simlikdan parazitlarga qarshi preparatlar

tayyorlangan. O‘zbek va tojik tibbiyotida o‘simlikning yosh barglari gomeopatiya, sifilis va o‘smalarni davolash uchun suv bilan aralashiriladi; Hindistonda qatron ilmiy tibbiyot va xalq tabobatida foydalanish uchun olinadi; Yaponiya, Paragvay, Portugaliya, Turkiya, Italiya, Xitoy, Ispaniya va Frantsiyada o‘simlik nevroz, bod, bronxial astma, teri yallig‘lanishi, gematomalar, xatarli o‘smalar (o‘smalar), o‘pka sili va boshqalarni davolashda qo‘llaniladi. kasalliklar. So‘nggi yillarda jins vakillarini genomik tahlil qilish, shuningdek, ularning dorivor xususiyatlarini asoslash bo‘yicha ham ko‘p ishlar amalga oshirildi.³

Foydalanilgan adabiyotlar:

- 1.Khan, H. Medicinal plants in light of history: Recognized therapeutic modality. *J. Evid. Based Integr. Med.* 2014, 19, 216–219. [Google Scholar] [CrossRef] [PubMed]
- 2.Patwardhan, B.; Vaidya, A.; Chorghade, M.; Joshi, S. Reverse pharmacology and systems approaches for drug discovery and development. *Curr. Bioact. Compd.* 2008, 4, 201–212. [Google Scholar] [CrossRef]
- 3.Azwanida, N.N. A review on the extraction methods use in medicinal plants, principle, strength and limitation. *Med. Aromat. Plants* 2015, 4, 196. [Google Scholar]
- 4.Jamshidi-Kia, F.; Lorigooini, Z.; Amini-Khoei, H. Medicinal plants: Past history and future perspective. *J. Herbmед Pharmacol.* 2018, 7, 1–7. [Google Scholar] [CrossRef]
- 5.Harvey, A.L.; Cree, I.A. High-throughput screening of natural products for cancer therapy. *Planta Medica* 2010, 76, 1080–1086. [Google Scholar] [CrossRef] [PubMed][Green Version]
- 6.Takenaka, T. Classical vs reverse pharmacology in drug discovery. *BJU Int.* 2001, 88, 7–10. [Google Scholar] [CrossRef]
- 7.Gebashe, F.; Aremu, A.O.; Gruz, J.; Finnie, J.F.; Van Staden, J. Phytochemical profiles and antioxidant activity of grasses used in South African traditional medicine. *Plants* 2020, 9, 371. [Google Scholar] [CrossRef][Green Version]
- 8.Rahman, I.U.; Afzal, A.; Iqbal, Z.; Hart, R.; Allah, E.F.A.; Hashem, A.; Alsayed, M.F.; Ijaz, F.; Ali, N.; Shah, M.; et al. Herbal Teas and Drinks: Folk Medicine of the Manoor Valley, Lesser Himalaya, Pakistan. *Plants* 2019, 8, 581. [Google Scholar] [CrossRef][Green Version]

³ Mandal, S.C.; Dhara, A.K.; Ashok Kumar, C.K.; Maiti, B.C. Neuropharmacological activity of *Xanthium strumarium* Linn extract. *J. Herbs Spices Med. Plant* 2001, 8, 69–77. [Google Scholar] [CrossRef]